

Висновки. Сьогодні необхідна зміна ролі держави та домогосподарства в умовах ринкових методів господарювання, характеру економічних відносин між даними учасниками, що відображаються у складі та структурі сплачених податків та зборів. Це зумовлює доцільність виокремлення цієї групи платежів у окрему групу витрат для домогосподарства. Також, необхідно залучати домогосподарства до фінансових відносин як повноправного їх учасника та розширення сфери фінансових послуг для даного суб'єкта. Враховуючи взаємозв'язок між споживанням і заощадженням, залежністю цих процесів від отриманих доходів, з огляду на необхідність управління домогосподарством, процесом інвестування утворених заощаджень цілком доцільними є можливість планувати та прогнозувати джерела доходів, їх розмір та напрями витрачання отриманих коштів.

Удосконалена методика оцінки ефективності управління доходами та витратами домогосподарств,

яка ґрунтується на системі показників економічного розвитку домогосподарств, диференціації життєвого рівня населення, інвестиційної активності домогосподарств, дасть змогу суб'єктам макро-, мезо- та мікрорівнів виявити негативні та позитивні тенденції у формуванні доходів домогосподарств та визначити пріоритети їх зміни.

Викладені результати дослідження дають змогу поглибити теоретичні основи процесу управління доходами та витратами домогосподарств, а застосування практичних рекомендацій дозволило оптимізувати державну та регіональну інвестиційну політику.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доходи і витрати населення // Звітність Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 378.014.15

Почтовюк А.Б.

*кандидат наук з державного управління, доцент
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

У статті запропоновано оригінальний підхід до управління, заснований на розумінні раціональності, який дозволяє реалізувати місію вищої освіти. Для оцінки управління вищою освітою найбільш підходить раціональна модель соціологічної людини, в якій домінують не інтереси особистості, а колективні або громадські інтереси. У статті параметри раціональності візуально зображено осями куба, на яких у рівній пропорції відкладено інтереси суб'єктів сфери вищої освіти.

Ключові слова: раціональність, атрибут раціональності, вища освіта, вищий навчальний заклад, сфера вищої освіти.

Почтовюк А.Б. УПРАВЛЕНИЕ СФЕРОЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

В статье предложен оригинальный подход к управлению, основанный на понимании рациональности, который позволяет реализовать миссию высшего образования. Для оценки управления высшим образованием наиболее подходит рациональная модель социологического человека, в которой доминируют не интересы личности, а коллективные или общественные интересы. В статье параметры рациональности визуально изображены осями куба, на которых в равной пропорции отложены интересы субъектов сферы высшего образования.

Ключевые слова: рациональность, атрибут рациональности, высшее образование, высшее учебное заведение, сфера высшего образования.

Pochtovyuk A.B. MANAGEMENT OF THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION ON THE BASIS OF RATIONALITY

This paper proposes a novel approach to management: based on an understanding of rationality, which allows realizing the mission of higher education. To assess the management of higher education is most suitable rational model of homo sociologics, which is dominated not by the interests of the individual and collective or public interests. The article shows the parameters of rationality visual axes of the cube, which in equal proportions postponed interests of subjects in the sphere of higher education.

Keywords: rationality, rationality attribute, higher education, higher education institution, sphere of higher education.

Постановка проблеми. Успіх реформування управління сферою вищої освіти залежить від того, наскільки правильно буде обрано нову парадигму. Основу нового концептуального підходу до управління становить раціональність, яка одночасно є якісно-кількісною характеристикою діяльності і вектором розвитку вищої освіти. Актуальність і особлива значущість для соціально-економічного розвитку України вирішення проблеми підвищення результативності діяльності сфери вищої освіти, відсутність дієвих законодавчих важелів впливу та системних розробок щодо теоретичних, методологічних і практичних аспектів реформування управління цієї сферою визначили вибір теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стурбованість щодо необхідності реформування вищої освіти України розглядається освітянською спільнотою з різних боків: європейської інтеграції та глобалізації Б. Вульфсон, Я. Ганіткевич, М. Згуровський, С. Клепко, Т. Оболенська, Р. Патора, П. Таланчук, Л. Шевченко. Запровадження раціональності у вищу освіту має різні контексти: філософський – В. Кремін, С. Подмазін, В. Скотний, А. Соловйов; інституціональний – Н. Андрейчук; еволюційний – Л. Деева, О. Камінська, О. Кратт. Разом з тим існуючі контексти використання раціональності не ставлять за мету орієнтацію на консолідацію інтер-

есів суб'єктів заради досягнення місії вищої освіти. Усе це обумовило потребу в подальших дослідженнях питань реформування управління вищої освіти на засадах раціональності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в доведенні прийняття раціональності як методологічної основи нової парадигми управління сферою вищої освіти.

Вклад основного матеріалу дослідження. Зміна історичних епох на початку дев'яностих років минулого століття визначила трансформацію орієнтирів розвитку української ВО. Якщо за часів соціалізму пріоритети віддавалися державним інтересам, то за ринкових умов превалюють інтереси індивідуума як споживача освітніх послуг. Це знайшло відображення у доктринах і програмах розвитку вітчизняної вищої освіти.

Основу нової парадигми становить ідея, яка виступає вектором розвитку й одночасно дозволяє оцінити результат діяльності СВО. Необхідно констатувати, що вітчизняні менеджери вищої школи не мають єдиної думки щодо мірила успіху діяльності СВО. Апробовані в економіці характеристики «ефект», «ефективність», «продуктивність» «результативність», «оптимальність» не дозволяють відобразити суть ВО, оскільки орієнтовані, як правило, на інтереси суб'єктів або їхні групи.

Разом з тим протягом багатьох десятиліть західні вчені та практики для характеристики господарської діяльності в цілому та ВО зокрема, використовують поняття «раціональність».

Незважаючи на існування Всесоюзного товариства раціоналізаторів і винахідників характеристика «раціональність» застосовувалася винятково у словосполученні «раціоналізація виробництва». В умовах, коли закладаються засади нової парадигми господарювання, розгляд питань необхідності й можливості використання цієї характеристики в економічній теорії та практиці є досить своєчасним і актуальним.

Термін «раціональність» почав використовуватися у філософських концепціях, починаючи з XIX ст. Як цілісний напрям у теорії пізнання, що визнає (на противагу сенсуалізму) розум основою пізнання й поведінки індивідумів, класичний раціоналізм був сформований у XVII–XVIII ст. зусиллями таких видатних мислителів, як Р. Декарт, Б. Спіноза, Н. Мальбранш, Г. Лейбниц. У XIX і XX ст. ст. переважною стає критика класичного раціоналізму з його ідеалами могутності розуму й нічим не обмеженої раціональної діяльності особистості. Разом з тим раціональність як характеристика економічної діяльності все частіше використовується економістами. Так, М. Вебер одним із перших використав термін «раціональність» для описання організації особливого типу господарської діяльності. Він порушив питання про те, «що саме специфічного вносить в організацію доцільної діяльності людей раціоналізація цієї діяльності» [10, с. 9-10].

Змістове навантаження поняття «раціональність» у широкому сенсі не змінилося за настільки значний проміжок часу. Тому якісні риси, що визначають раціональність, є устояними і загальновизнаними, що дозволяє прийняти їх як вихідні положення при розкритті її значення навантаження. Це досягається за допомогою використання дефініції через рід і видову відмінність, що припускає виявлення специфічних властивостей (*definiendum*). Сьогодні раціональність характеризує не тільки розумову, але й інші форми людської діяльності, а також природні

й соціальні явища, що свідчить про її універсальний характер. Стосовно економічних процесів поняття «раціональність» почало застосовуватися порівняно недавно. Будучи однією із основних характеристик, раціональність становить основу багатьох західних економічних моделей.

Протягом століть раціональність була і продовжує залишатися однією із провідних засад класичної парадигми освіти. Філософія освіти як особливий напрямок філософських досліджень критично ставиться до раціоналістичного світогляду у контексті сучасної наукової картини світу. Дві з трьох причин кризового стану класичної парадигми освіти пов'язані з раціоналізмом: раціонально-знаннєвий характер суперечить потребам гуманізації сучасного суспільства; зазнала поразки ідея про універсальність європейських цінностей та форм життя, підвалини якої складав раціоналізм. Разом із тим, сучасний філософсько-освітній дискурс відбувається під впливом розширеного тлумачення раціональності як провідної тенденції філософствування. Вчені дотримуються думки, що сучасна освіта постає як інноваційний процес, що розвиває критичну раціональну свідомість і самосвідомість (філософія освіти критичного раціоналізму) [8].

Сучасна європейська освіта постає як система раціональних способів впливу на особистість відповідно до соціально значущих цілей. Раціональні методи виховання й освіти розроблялися в Європі ще з часів античності. Освіта на основі принципів раціональності виступає найважливішою цінністю сучасного суспільства, без якої неможливо ані збереження його морального і пізнавального базису, ані випереджальний розвиток, що дозволяє говорити про освіту як умову збереження і виживання суспільства [2, с. 30].

А. Соловйов вивчає освіту в контексті зміни типів раціональності. Він переконаний, що становлення інформаційного суспільства актуалізує проблему формування нового типу освіти. Освіта і наука розглядаються як конституюнти єдиного цілого. На тлі цивілізаційних перетворень, із ускладненням форм людського буття, особливої значущості набуває соціально-філософський аналіз освіти у контексті вивчення раціональності [7].

В. Скотний висвітлює важливі загальнотеоретичні та прикладні проблеми функціонування раціонального та ірраціонального як способів мислення та поведінки особи, колективу, соціальної групи, нації та їх проявів у гуманітарному знанні. Автором розроблено гносеологічну концепцію соціально-філософського аналізу розвитку і взаємодії раціонального та ірраціонального у сферах суспільної науки, освіти та виховного процесу на різних етапах соціокультурної еволюції. Багатозначність понять «раціональність» та «ірраціональність», із його погляду, дозволяють використовувати їх як базові у методологічних і світоглядних підходах суспільних наук, у розробці методів освіти [6].

Таким чином, незважаючи на критику, раціональність залишається теоретико-методологічною засадою оновлення парадигми розвитку освіти. Вища освіта є невід'ємною складовою освіти, а, значить, оновлення парадигми повною мірою розповсюджується і на неї. Розширене тлумачення раціональності у поєднанні з освітою як інноваційним процесом означає, що раціональний підхід слід поширити на усі ланки СВО, зокрема на економіку та управління.

Отже, основними аргументами на користь вибору характеристики «раціональність» мають бути:

– раціональність як одна з форм розуміння дійсності широко використовується під час побудови наукових теорій і наукової діяльності взагалі;

– раціональність сприяє побудові зміняваної цілісності із власною внутрішньою логікою та синтезом макро- і мікроаналітичних стратегій;

– раціональність має буттєву обумовленість, яку не можна ігнорувати;

– наукова думка людства є найбільш раціональним її різновидом;

– раціональність багатьох освітніх доктрин, у т.ч. Болонського процесу, простежується у намаганні інтегрувати у стінах ВНЗ науку і навчання студентства;

– структура більшості освітніх програм і стратегій має характерні атрибути раціональності, такі як мету, цілі, засоби та контроль отриманих результатів;

– класична модель теорії управління спирається саме на поняття «раціональності» під час прийняття абсолютно об'єктивного і логічного рішення.

Вища освіта апіорі раціональна по суті, бо заснована на законах розуму. Тому неодноразово теоретичну спробу науковців О. Кратта та Л. Деевої привнести у діяльність вищої школи елементи раціональності слід розглядати як свого роду науковий нігілізм. У першому випадку вони намагались довести, ймовірно, для самих себе, що раціональність є тією винятковою характеристикою, яка дозволяє оцінити функціонування СВО. Подана ними принципова схема раціональної діяльності є візуалізацією ознак раціональності. Авторів більшою мірою цікавить формальні атрибути раціональності як інструменту наукового пізнання [3, с. 266-273].

О. Камінська взагалі вважає, що коли йдеться про менеджмент освіти, то маємо справу лише з раціональним компонентом. Ірраціональність у цій сфері проявляється завдяки, з одного боку, педагогічному менеджменту, що діє об'єктивно, з іншого, волі, інсайту, інтуїції керівника, викладача і студента, що заявляють про себе суб'єктивно [1, с. 30].

Поняття «раціональність споживача» (consumer rationality), «економічна раціональність» (economic rationality) та їм подібні слід сприймати як «часткові» поняття раціональності, що не претендують на філософську загальність, але охоплюють значні і практично важливі сфери соціально-економічного буття, наприклад, СВО. Обрана модель дозволить встановити уявлення про те, яким чином мету може бути досягнуто. У даному випадку «раціональність» є особливим конструктором, що виконує методологічну роль, зміст її визначено відповідною моделлю раціональності.

Головною рисою соціологічної моделі людини (homo sociologicus) є відмова від акценту на особисті інтереси індивіда як суб'єкта господарювання. Модель homo sociologicus приписує автономію та чільну роль суспільству, тобто соціальним інститутам, нормам і правилам поведінки [9]. Одним із таких інститутів є вища освіта.

Виходячи з базових положень моделі homo sociologicus, ВО – форма діяльності, яка, по-перше, містить у собі внутрішню суб'єктивну смислову єдність інтересів суб'єктів СВО; по-друге, суб'єкти незалежно координують свої дії виходячи з найбільш повного задоволення інтересів кожного. Іншими словами, соціальний характер ВО проявляється через наявність у суб'єктів внутрішньої мотивації, з одного боку, й очікування кожним суб'єктом від інших певної реакції у відповідь, з іншого. Таким чином, раці-

ональність діяльності суб'єктів СВО з позицій моделі homo sociologicus є наслідком дотримання ними певних норм і правил відповідно до реалізації місії ВО.

С. Лінденберг запропонував два види моделей homo sociologicus. Перший – аббревіатура SRSМ (Socialized, Role-Playing, Sanctioned, Man), згідно з якою соціалізований індивідуум виконує роль, санкціоновану суспільством, тобто соціалізація економіки передбачає виконання ролей [9]. Будучи соціальним інститутом, ВО апіорі структурована у вигляді сукупності ролей, у рамках яких суб'єкти добровільно приймають на себе зобов'язання із соціально детермінованими характеристиками. Наявність системи ролей і рольова поведінка визначають стабільні очікування, тобто суб'єкти СВО здатні якоюсь мірою передбачити поведінку один одного. У силу недостатньої міри соціалізації суб'єкти відхиляються від своєї ролі, що неминуче призводить до кризових явищ. Тому їх дії необхідно координувати та направляти, а в окремих випадках застосовувати санкції.

Другий вид – аббревіатура OSAM (Opinionated, Sensitive, Acting Man), згідно з якою індивідуум має особисту точку зору, сприймає дійсність та діє. Модель OSAM використовується в емпіричній соціології щодо вивчення соціальних процесів, які відбуваються біля «думок, позицій та орієнтацій» (усі ці явища соціально детерміновані). До недоліків обох видів відносять їх нездатність реагувати на явища, що викликані змінами умов життєдіяльності суспільства [9].

Беручи до уваги типологію ВО з одного боку та базові положення моделі з іншого, у якості концептуального підходу до управління ВО обрано модель SRSМ. Незважаючи на думку автора моделі про її недосконалість, необхідно зробити спробу її реалізувати щодо управління вітчизняною ВО. Це означає, що у сучасній вітчизняній СВО недоліки можуть проявитися тією чи іншою мірою або не проявитися зовсім, або можуть проявитися недоліки іншого роду.

Згідно із плюралістичним підходом, модель SRSМ виконує методологічну роль, але не містить універсально-об'єктного референта, що об'єднує усі можливі моделі раціональності. У якості референта обрано універсальний філософсько-методологічний підхід згідно з яким інтереси суб'єктів СВО повинні бути узгоджені у межах кожного з базових атрибутів наукової раціональності (мета, методи та механізми, результат), що дозволяє забезпечити продуктивну інтелектуальну та практичну комунікацію.

Перший атрибут – цілеспрямованість. Формування основної мети є першим кроком діяльності суб'єктів СВО. Цілі ВО закладено у національну доктрину розвитку освіти та у законодавчі акти. Розвиток ВО як соціальної сфери повинен відповідати соціально-економічним потребам, інтересам держави, індивідуума, роботодавця та безпосередньо вищої школи.

Другий атрибут раціональності – вільний усвідомлений вибір засобів досягнення мети усіма суб'єктами СВО. Раціональність форм організації діяльності досягається завдяки логічному опрацюванню різних можливостей взаємозв'язку цілей і шляхів їх досягнення. Зважаючи на це, раціональність діяльності СВО полягає у відповідності мети та обраних засобів її досягнення усіма суб'єктами СВО у контексті їх взаємозв'язку.

Третій атрибут раціональності – наявність затребуваного результату, що виступає мірилом, яке визначає, чи раціонально взагалі діяти будь-яким чином заради мети. Постановка мети й досягнення

результату мають сенс тільки за умови, коли результат відповідатиме інтересам усіх суб'єктів СВО, тобто буде зрозумілим, доступним і принесе користь.

Раціональність діяльності ВНЗ виявляється у цілеспрямованості, ефективному використанні існуючих засобів, необхідності у відповідному результаті [3, с. 268]. Як встановлено раніше, у національній доктрині і програми розвитку ВО не закладено ідею сполучення інтересів суб'єктів СВО у рівнопропорційній залежності як місію ВО. У результаті порушення гармонійності взаємозв'язків є джерелом кризових явищ, що наявні у сучасній ВО [5]. Раціональність як концептуальна основа реформування СВО вказує на «вузькі» місця у кожному із сполучень інтересів суб'єктів СВО та спрямує управлінські зусилля на розв'язання кризової ситуації [4, с. 64]. Візуальною моделлю раціональності ВО є куб, розподілений на 12 однакових частин. Куб складається із 3 шарів згідно з атрибутами раціональності (рис. 1). Кожен із шарів розподілений на чотири однакові частини згідно з інтересами суб'єктів СВО.

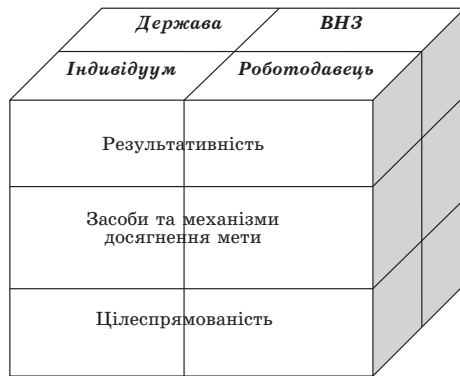

Рис. 1. Кубічне подання раціоналістичної моделі ВО

Інтереси в одному шарі взаємодіють між собою у рівноправних відносинах. Отримана фігура зберігає ідеальну форму лише за однієї умови – стовідсоткове сполучення інтересів усіх суб'єктів СВО на кожному з трьох етапів побудови раціоналістичної моделі. Куб починається з нижнього фундаменту цілеспрямованості, проходить етап рівнопропорційного сполучення інтересів під час постановки завдань, визначення засобів та механізмів реалізації мети і завершується верхнім шаром – одночасною результативністю усіх інтересів.

Проте головним недоліком наукового управління, що базується на раціональності скрізь і в усьому, є створення жорсткої нерухокої системи, яка, по суті, починає відторгати будь-які нововведення, позбавляючи систему динамізму. Досить часто прагнення до раціональності є спробою досягти статичної, а не динамічної рівноваги. При незмінному зовнішньому середовищі раціональність в управлінні – це, звичайно, шлях до найбільш ефективної системи. Але в динаміці раціональність перешкоджає гнучкості, пристосовуванню управління до нових умов, незалежно від того, чи є ці зміни умов результатом останніх досягнень науки і техніки або умов господарювання. Без зміни способу управлінського мислення розраховувати на підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг у сьогодишньому світі, де роль динамічних факторів усе більше і більше зростає, неможливо. ВНЗ світового класу прагнуть бути динамічними, найвищою мірою рухомими, постійно знаходяться у процесі пошуку і навчання. Оскільки

розвиток ВО передбачає постійні зміни під впливом трансформації вигод, потреб, переваг та переконань суб'єктів СВО, то для раціоналістичної моделі ВО динамізм полягає у постійному моніторингу й ревізії цілей, засобів і механізмів їх досягнення та очікуваних результатів.

Висновки з проведеного дослідження. Усе викладене дозволило зробити такі висновки. По-перше, вища освіта «раціональна» за змістом, оскільки базується на законах розуму. Протягом багатьох століть для розуміння змісту освіти застосовувалось поняття «раціональність». У міру розвитку матеріальної цивілізації розуміння раціональності поглиблювалося поряд із модернізацією змісту та форм освіти. Поява філософії освіти свідчить про розширення горизонтів розвитку раціональності. По-друге, комерційні аспекти діяльності все більш затребувані у ВО. Раціональність є придатною характеристикою економіко-управлінської складової діяльності ВНЗ. Однак в економіці раціональність розуміється інакше, ніж у філософії, соціології та психології, що робить необхідним вибір моделі раціональності, яка відображає типологію ВО. По-третє, у якості моделі раціональності обрано SRSM, оскільки вона дозволяє інтегрувати інтереси суб'єктів СВО заради реалізації місії ВО. Згідно із моделлю SRSM раціональними слід вважати управлінські рішення суб'єктів СВО у частині формулювання мети та вибору методів її реалізації, що дозволяють реалізувати місію ВО. По-четверте, сам по собі вибір моделі SRSM констатує її «абсолютизм», оскільки раціональність приймається як така, що спростовується як методологічна стратегія історичним розвитком конкретних форм раціональності. По-п'яте, надмірне захоплення раціональністю ВО може стати загрозою для суб'єктів, оскільки здатне обмежити їх свободу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Камінська О.В. Раціональне та ірраціональне в управлінні навчальним закладом : монографія / О.В. Камінська ; за науковою ред. В.П. Бега ; Мін-во освіти і науки України. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 192 с.
2. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С.Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
3. Кратт О.А. Вища освіта: принципова схема раціональної діяльності / О.А. Кратт, Л.Г. Деева // Вісник Нац. університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2008. – № 635. – С. 266-273.
4. Почтовюк А.Б. Концептуальні основи менеджменту вищої освіти / А.Б. Почтовюк // Економіка і управління: аналіз тенденцій та перспективи розвитку : колективна монографія. – Кременчук : ТОВ «Кременчуцька міська друкарня». – 2013. – С. 61-66.
5. Почтовюк А.Б. Кризові моменти розвитку менеджменту вищої школи / А.Б. Почтовюк // Науковий, виробничо-практичний журнал «Регіональна бізнес-економіка і управління». – Вінниця : Вінницький фінансово-економічний університет, 2012. – № 4(36). – С. 127-133.
6. Скотний В. Г. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : спец. 09.00.03. / В. Г. Скотний; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 42 с.
7. Соловьев А. А. Образование в контексте смены типов рациональности : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Соловьев Андрей Александрович. – Волгоград, 2009. – 155 с.
8. Філософія освіти : навч. посіб. ; за заг. ред. В.П. Андрущенко та І.М. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
9. Lindenberg S. An Assessment of the New Political Economy : Its Potential for the Social Sciences and for Sociology in Particular // Sociological Theory (Spring 1985). – P. 99-113.
10. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. – Paderborn : Voltmedia, 2006. – 1311 p.